

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ФОРТУНА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (на матеріалі фразеологізмів античного походження)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(47)

УДК 811.161.2'373:378.255(37)

DOI:10.24144/2663-6840/2022.1(47).187–197.

Луканинець Р. Особливості реалізації концепту ФОРТУНА в українській мовній картині світу (на матеріалі фразеологізмів античного походження); кількість бібліографічних джерел – 33; мова українська.

Анотація. Міфологія Давньої Греції та Риму стала невичерпним джерелом образів, концептів, глибинних смислів, що знайшли своє відображення у багатьох лінгвокультурах світу та по-особливому виявляються у кожній з них.

У статті здійснена спроба з'ясувати національні особливості у запозичених фразеологізмах. Наукова розвідка присвячена реалізації концепту ФОРТУНА в українській мовній картині світу. Об'єкт аналізу – фразеологічні одиниці, відібрані зі словників, довідників та текстів кількох мов.

Проаналізовано міфологему *Фортуна* та особливості її реалізації. Фортуна – римська богиня щастя, долі, добробуту, успіху, ототожнювана з грецькою Тіхе. Образ античної богині був надзвичайно поширеним і різноплановим. Про її популярність у світовій культурній спадщині свідчить особливо розгалужена система фразеологічних одиниць. Для виявлення національної специфіки досліджувані фраземи порівнюються із синонімічними у польській, англійській та німецькій мовах. Також проводиться аналіз значень, етимологічний аналіз, концептуальний аналіз, культурологічний коментар та ін.

В українській мовній картині світу *фортуна* часто зливається з *далею*. Припускаємо, що подібне ототожнення відбулося на власне українському мовному ґрунті.

Виявлено нові фразеологічні одиниці з компонентом *фортуна*, які утворилися шляхом структурно-семантичної трансформації. При подібних змінах комбінується не тільки структура новоутвореної фразеологічної одиниці, а й її значення. Простежуємо зв'язок новоутвореної фраземи з ідіомами *спіймати жар-птицю* та *вхопити Бога за бороду*. Спостерігаємо цікавий зворотній процес заміни лексеми, що розкриває загальнокультурну інформацію, на запозичений міфонім, що свідчить про добре засвоєний античний образ на власне українському мовному ґрунті.

Про віддаленість української фортуни від давньоримської богині свідчить і деонімізація лексеми *фортуна* у фразеологізмах української мови, а також згадки про *Купалочку-Фортуну* в давніх купальських піснях.

Зібраний та проаналізований матеріал дає змогу стверджувати, що фразеологізми античного походження набули етнонаціональних рис та адаптувалися до сучасної мовної картини світу українців.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультурологія, концепт ФОРТУНА, міф, міфологія, фразеологізм.

Постановка проблеми. Міф оживає і збагачується завдяки мові, а мова – завдяки міфу. «У цій постійній взаємодії і взаємному проникненні підтверджується єдність духовного початку, з якого вони обидва походять, різними виразами й ступенями якого вони є» [Кобиленко 2012, с. 22].

Культура Давньої Греції та Риму стала невичерпним джерелом образів, концептів, глибинних смислів, що знайшли своє відображення у багатьох мовах світу. Антична міфологія, яка, безперечно, залишила відбиток на багатьох культурах світу, при цьому по-особливому реалізується в кожній з них. Цікаво простежити, чи можемо ми говорити про національну особливість фразеологічних одиниць античного походження, якщо джерело їх виникнення – далеко за межами української географії.

Аналіз досліджень. Основа фразеологічних значень, особливо тих, які походять зі спільного прецедентного тексту, буде спільною, адже співвідношення між інтерлінгвальним та національним у мовах виявляється не на користь останнього. Це, як вдало зазначила О. Левченко, – «лінгвістична аксіома, яку сьогодні дещо призабуто» [Левченко 2004, с. 33]. Національно-культурні своєрідності виявляються «в залежності від аси-

мілятивних процесів освоєння мовних одиниць мовами-реципієнтами, а також деяких значень, що розвинулись на власне національному ґрунті» [Сагірова 2012, с. 21]. Ці національно марковані особливості й намагатимемося простежити у нашій лінгвістичній розвідці.

Запозичуючи образи з чужої лінгвокультури, ми пропускаємо їх через призму власного, національно унікального, досвіду, відбираючи, фільтруючи, доповнюючи чи відсікаючи. Таким чином, «чуже» стає «рідним». Антропоніми античного походження не просто пов'язані з прецедентним текстом, «вони несуть на собі потужну фонову інформацію, виявляючи зв'язок із ширшим для них культурним контекстом, фрагменти якого відкривають простір для смислових варіацій та перетворень стійких висловів, уміщених у новий для них текст» [Архангельська 2020, с. 89].

Дослідженням поняття концепту, у якому знаходять своє вираження національно-культурні особливості певної лінгвокультури, займалися Н. Венжинович, О. Левченко, М. Полужин, Н. Бондар, І. Голубовська та ін.

Мета статті – проаналізувати концепт ФОРТУНА у фразеологічних одиницях української

мови (порівнявши їх із подібними в польській, англійській та німецькій мовах), поєднавши методологію кількох наук; виявити національно-специфічні особливості вичленованих фразем.

Об'єкт аналізу – фразеологічні одиниці, відібрані зі словників, довідників та текстів кількох мов.

Методи та методика дослідження. Актуальними методами дослідження лінгвокультурних концептів Е. Розвод вважає аналіз дефініційних значень, етимологічний аналіз, метод вивчення концептів через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує, асоціативний експеримент, когнітивно-семантичний, зіставний аналіз концептів у різних культурах, а також концептуальний аналіз [Розвод 2015, с. 91].

«Немає єдиної загальномовної картини світу, а є тільки безліч національних картин світу, своєрідність яких можна простежити лише в ході зіставного аналізу світобачення різних народів – носіїв національних мов» [Венжинович 2018, с. 106], адже якщо аналіз базовано на матеріалі тільки однієї мови або не використано будь-який інший еталон для зіставлення, то «дослідження втрачає значення для лінгвокультурології, і в такий спосіб створюється неоміфологія у лінгвістиці» [Левченко 2004, с. 151].

О. Важеніна наголошує, що, обмежуючи вивчення фразеологізмів тільки лінгвістикою, ми «неухильно будемо залишатись у царині структури, семантики й функцій фразеологізму, тоді як історія вивчення цих одиниць свідчить, що неможливо дослідити інтердисциплінарну одиницю без залучення філософії, культурології, психології тощо» [Важеніна 2018, с. 33].

Виклад основного матеріалу. Для глибокого та ґрунтовного дослідження образів та смислів, закладених у фразеологічних одиницях, у сучасній мовознавчій науці використовують термін *концепт*.

«Концепт як лінгвокультурне явище – це одиниця, призначення якої полягає в об'єднанні в єдине ціле наукових пошуків у галузі культури, свідомості й мовознавчих студій. Такий *концепт* – культурно детермінований виразник свідомості, зафіксований у мові» [Полюжин 2015, с. 217]. Проте вербалізація концепту – тільки його частина, один із шляхів розкодування. Концепт – складна та багатопланова структура на межі лінгвістики, культурології, психології, етнології. Розкрити усю її повноту можна, тільки використавши методологію кількох наук.

«Фортуна – римська богиня щастя, долі, добробуту, успіху, ототожнювана з грецькою Тіхе. Образ давньоримської богині був надзвичайно популярним і різноплановим. За переказами, культ Фортуни встановив Анк Марцій (або Сервій Туллій) із вдячності за те, що, буди сином рабині, став римським правителем. Спочатку Фортуна шанувалася під ім'ям Прімігенія (Першонароджена)

і мала храм на Капітолії. Їй першій присвячували новонароджених. Вона вважалася також покровителькою всього римського народу. На Квіріналі вона шанувалася як Фортуна Публіка. Імператор Август, закінчивши війни на Сході, поставив їй жертвник під назвою «Фортуна Редукс» – «Фортуна щасливого повернення». Як божество, що обдаровує смертних постійним щастям чи навіть нещастям, Фортуна згодом стала об'єктом палкого поклоніння людей різного стану й віку. Як богиню щастя її шанували під ім'ям Фортуна Бона (Добра), Фелікс (Щаслива), Бланда (Доброзичлива). Постійне щастя уособлювала Фортуна Маненс, сумнівне – Фортуна Дубіа, короткочасне – Фортуна Бревіс і т. п.» [САМ 1989, с. 208].

Її зображували з рогом достатку та кермом, що «символізувало, що Фортуна керувала ходом життя людей» [CDCM 1990, s. 155]; за іншими джерелами, «богиню відтворювали на монетах, гемах, фресках, скульптурах тощо в образі жінки, яка спиралася на кулю, а кермо у цьому варіанті трансформувалося у коло, яке Фортуна тримала в правій руці» [САМ 1989, с. 208]. Часто богиню уявляли «молодою жінкою із зав'язаними очима, з рогом достатку в руках, іноді на колесі» [СУМ X, с. 629].

Показово, що у міфології греків та римлян нема особливих міфів про Фортуну, дочку Океана і Тефіді, але містечтво створило для неї особливий тип і атрибути, які змінюються залежно від того, яке значення надають Фортуні. Вона тримає кермо у руках, коли зображують неминучу долю, що керує світом; коли ж ріг достатку замінює кермо, вона стає символом багатства та розкоші; а крила, зображені митцями, показують мінливість богині. Через багатоплановість та варіативність на різних часових та просторових зрізах образ Фортуни по-своєму та широко представлений у фразеологічних, паремічних та дискурсивних вимірах багатьох мов світу. Про популярність міфоніму у світовій культурній спадщині свідчить особливо розгалужена система фразеологічних одиниць. Кожна лінгвоспільнота по-своєму засвоїла на власному мовному ґрунті античний образ, трансформувала його «під себе», акумулювавши головні, на її думку, особливості.

Потужний образ давньоримської богині створив інтернаціональну міфологему **Фортуна**: укр. *Фортуна* – 'щастя, удача' [Коваль, Коптілов 1975, с. 293]; пол. *fortuna* – 'los, dola, traf, zwłaszcza dobry los, szczęście, powodzenie' (доля, удача, особливо добра доля, успіх) [Słownik języka polskiego]; *Fortuna* – 'personification of Chance' (уособлення шансу) [CDCM 1990, s. 155]; *Fortuna* – 'Schicksal, Zufall; Glück, Unglück' (доля, випадок; удача, невдача) [Duden 1976, s. 885]. На основі міфологеми утворилися лексеми *фортунити* / *нефортунити*, *fortunate* / *unfortunate* і подібні. Її вживають у значенні 'щастити', наприклад: «*І це, напевно, головне, // Якої ще фортуні*» (Ліна Костенко).

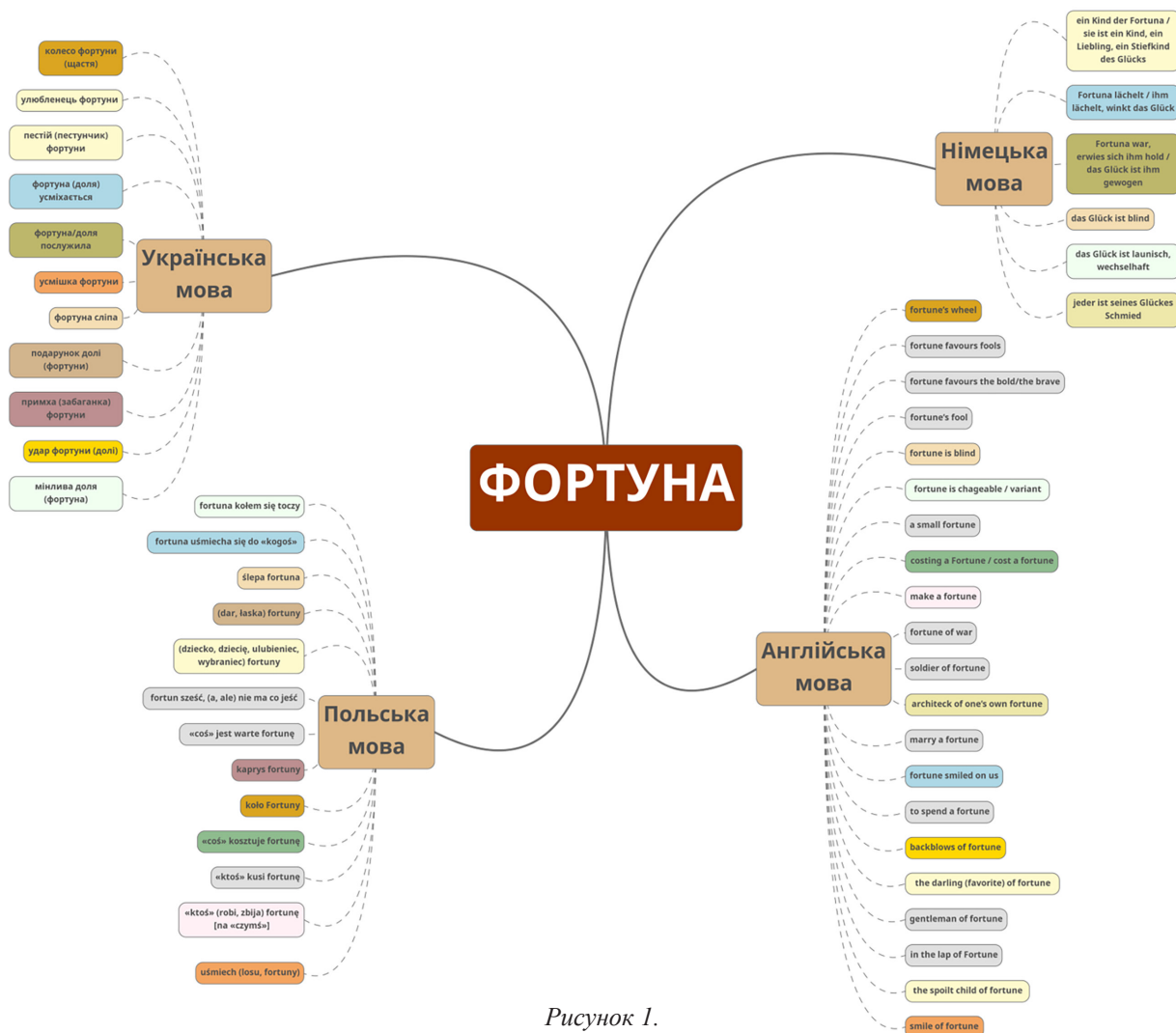

Рисунок 1.

Для античних фразеологічних одиниць у системі конкретної мови вербалізований концепт, на думку О. Сагірової, складатиметься «із комплексу ментальних утворень, серед яких дослідниця виділяє первинне предметне значення (в основі якого лежить початкова історія денотата з означеним іменем), загальне символічне значення (конотації, набуті на етапі формування фразеологізму), національні конотації (додаткові смисли, набуті в процесі засвоєння системою окремої мови-реципієнта)» [Сагірова 2012, с. 20–21].

Таким чином, фразеологізми античного походження мають складну багатопланову структуру, у якій можна простежити загальнокультурний та національний складники.

Образ Фортуни, млина Фортуни і, особливо, колеса Фортуни отримав широке розповсюдження як один із універсальних образів, що уособлює космічний порядок.

«Колесо – символ широкого охоплення чогось; сонця; символ синтезу, активності космічних сил і течії часу; вічної течії життя як боротьби добра і зла; бога-громовержця; богині неба» [ЕССКУ 2015, с. 383].

Колесо Фортуни виражало «рівновагу протилежних сил, принцип полярності» [ЕССКУ 2015,

с. 384]; було символом постійної мінливості богині, непостійності щастя, яке вона приносить.

Образ колеса зберігся і відтворився у фразеологізмі *колесо фортуни (щастя)* – ‘про мінливість (зрадливість) долі’ [СУМ IV 1973, с. 219]; ‘випадок, сліпе щастя’ [Коваль, Коптілов 1975, с. 293], наприклад: «*І тому ніхто, як вони, не відчув так боляче повороту колеса фортуни*» (Д. Донцов). Знаходимо ідентичні ФО з цим компонентом і в інших мовах.

Koło (Fortuny, fortuny) – ‘zmiennosc losu; symbol zmienności losu ludzkiego’ (*колесо Фортуни (фортуни)* – непостійність долі; символ мінливості людської долі) [WSFJP].

Fortune's wheel / the wheel of fortune – колесо щастя, фортуни [АУФС 2005, с. 355]; *the wheel of Fortune* – ‘the wheel which the goddess Fortune is said to turn as a symbol of random luck or change’ (колесо, яке повертає богиня Фортуна як символ випадкової удачі або змін) [Oxfords dic., s. 311].

В англійській мові при тлумаченні фразеологізму *Fortune's wheel / the wheel of fortune* – акцент на поняттях ‘удачі, змін, щасливого випадку’.

Навпаки, спостерігаємо подібну, загалом негативну, конотацію у фразеологізмах української та польської мов: ‘*сліпе щастя, мінливість, зрадливість, непостійність долі*’. І це не випадково. Укра-

їнська мовна картина світу має своє бачення долі. «Синонімами її в О. Потєбні є поняття: «щастя», «притча», «лихо», «біда», «горе». Саме ці назви вже свідчать про те, що доля може бути або сприятливою (щасливою) для людини, або ворожою (нещасливою) для неї. Проте в українській усній народній творчості Доля частіше пов'язується з поняттям нещастя» [ЕССКУ 2015, с. 237], наприклад у тексті: «**Колесо фортуни, цей страхітливий вияв неминучості долі в земному людському світі, стало мірою нещастя для Євпраксії з тої самої миті, коли помітила його невпинне обертання і коли збагнула, що вже ніколи з нього не випручається, не виломиться на волю**» (П. Загребельний).

Показово, що в українській мовній картині світу *фортуна* часто зливається з *долею*. Наприклад, *доля (фортуна) послужила (послужить)* – ‘пощастило, поталанило в житті кому-небудь’ [СФУМ 2003, с. 215]. У німецькій мові синонімічна фразема *Fortuna war; erwies sich ihm hold* (‘Фортуна була, виявилася лагідною до нього’) [Duden 1976, s. 885] виявляє подібний паралелізм: *das Glück ist ihm gewogen* (‘удача прихильна до нього’) [Duden]. У німецькій мові спостерігаємо наближення *фортуни* до *удачі*. У процесі засвоєння запозичених ФО, може відбуватися заміна оніма на лексему, що розкриває його загальнокультурну конотацію [Сагірова 2012, с. 23]: *фортуна послужила* → *доля послужила*; подарунок *фортуни* → подарунок *долі*. Тобто власна назва замінюється на найближчу певній лінгвокультурі загальну. В українській мові таким варіантом виступає *доля*, яку відносять до ключових українських культурних концептів багато вчених.

Долю в античній міфології уособлювати мойри (пізніше парки у давньоримській культурі). З ними було пов'язане все життя людини. «Клото (Прядильниця) пряла нитку людського життя, Лахесіс (Дарувальниця) вела її крізь усі мінливості долі, Атропа (Невідворотна) перетинала нитку, коли наставала хвилина смерті. Мойри вважались охоронницями ладу у всесвіті та в стосунках між людьми; вони мали владу й над долями богів. Навіть боги не можуть урятувати людину від смерті, якщо це суперечить долі» [САМ 1989, с. 144].

Можна припустити, що ототожнення *фортуни* і *долі* відбулося на власне українському ґрунті.

«Внутрішня форма слова *доля* розкриває уявлення українців про існування вищої сили, яка наділяє кожну людину щасливим – *щастя й доля, щастя доле, хвалити долю*, – або нещасливим життям – *чорна, лиха, гірка, щербата доля*. Саме вона за принципом випадковості визначає головний вектор життєвого шляху людини, не зважаючи на його власні прагнення і бажання» [Марчук 2019, с. 69].

Вершиною образу нещасливої долі в українській культурі стала творчість Т. Шевченка, яка зробила вирішальний внесок у формування української культурної ментальності. Поет неодноразово звертався до символу долі, наприклад у тексті: «*Такая-то доля тая, // Хоч і не шукайте: // Кого схоче – сама найде, // У колісці найде*» (Т. Шевченко).

М. Дяченко, аналізуючи поетичний доробок Кобзаря, виділяє такі смислові значення долі: «“доля-воля”, “доля-фортуна”, “доля-провидіння (фатум)”». [Дяченко 2012, с. 20]. Специфічною ознакою долі-фортуни дослідник називає гру, подібну до тієї, як людина грає, наприклад, у шахмати чи рулетку. «Її інколи щастить у цій грі, тобто “господиня-удача” повертається до неї лицем, але зовсім непередбачувано доля і відвертається від неї. Людина не здатна впливати на дію долі-фортуни і може лише покійно очікувати на її примхливий рішення: пощастить чи ні в житті» [там само].

У літературі та мистецтві поняття *доля* нерідко розкривається як багатозначний і складний символ життєвої дороги людини, народу країни чи всього людства, який набуває в творчості різних художників як оптимістичного, так і песимістичного забарвлення.

Доля зазвичай визначає основну траєкторію руху життя людини, її щасливе чи нещасливе майбутнє протягом тривалого проміжку часу, а то й назавжди, незворотно. В українській мовній картині світу *доля* – вірна супутниця людини на все життя: «*Що доля нелегка, – в цій користь і своя є, // Блаженний сон душі мистецтву не сприяє*» (Ліна Костенко), або «*Сховатися од долі – не судилось. // Ударив грім – і зразу шкереберть // пішло життя*» (В. Стус).

Фортуна ж – богиня щасливого випадку, удачі, шансу, змін. Це – уособлення крутого, раптового повороту в житті людини. Щось неочікуване, тимчасове, мінливе, не залежно від результату: успішного чи ні.

В українській мовній картині світу концепт давньоримської Фортуни зростається зі слов'янською, рідною Долею: «*Як послужить доля, то сього року буде велика добич*» (Марко Вовчок). Долю-фортуну кличуть, очікують, сподіваються на її прихильність: «*Ой коли б ти добра жона, // То ти б сиділа удома, // Неділоньку читла, // А п'ятницю постила, // Щоб нам фортуна послужила!*» (Українська народна пісня). Якщо вона буде ласкавою навіть недовго, усе життя може змінитися назавжди: «*І вже інший і забув, із чийм батьком разом до війська у сіром'язці йшов. Той же зоставсь ув убожестві, а йому фортуна на війні послужила, у старшину, у значне козацтво ускочив, а далі займаницю зайняв, свиту гаптує*» (П. Куліш). Та сліпа доля-фортуна мінлива, навіть її допомога може обернутися лихом: «*Хліба на ниві немає снопа, // Так послужила фортуна сліпа!*» (І. Манжура).

Багато хто хотів би мати покровительство Фортуни – богині щастя, випадку й удачі. Звідси – фраземи *улюбленець фортуни, нестій (нестунчик) фортуни*, які означають ‘щаслива в житті людина; людина, щедро обдарована природою’ [СУМ Х 1979, с. 432] або ж ‘той, кого дбайливо доглядають, якому потурають у бажаннях і примхах або кому таланить у житті’ [СФУМ 2003, с. 625], наприклад: «*Авжеж, улюбленець Фортуни, яка зрадила його саме тоді, коли її посмішка, бодай невеличка, так стала б у пригоді йому та його наро-*

дові» (Д. Журавльов); або «*На превелике здивування мос, Кость за обідом не мав вигляду пестунчика фортуни*» (Л. Яновська).

Спостерігаємо подібні фразеологізми і в інших мовах. У польській мові *dziecko (dziecię, ulubieniec, wybraniec) fortuny* – ‘szczęśliwiec, człowiek mający wyjątkowe powodzenie w życiu’ (щаслива людина, людина з винятковим успіхом у житті) [WSFJP]. Англ. *the spoiled child of fortune* – ‘щасливець долі’ [АУС 2011–2020]. У німецькій мові – *ein Kind der Fortuna* – ‘Glückskind’ (дитина, якій щастить, щаслива дитина) [Duden 1976, s. 885].

Фразема **Фортуна усміхається (усміхалася, усміхнулася, усміхнеться)** кому означає, що ‘кому-небудь щастило (пощастило, пощастить)’ [СУМ Х 1979, с. 629]. Цікаво, що Фразеологічний словник української мови за редакцією В.М. Білоноженко подає паралельні форми дієслова у цій фраземі: *доля (фортуна) усміхається (посміхається) / усміхнулася (посміхнулася)* кому – ‘для кого-небудь складаються сприятливі життєві обставини; таланить, щастить у житті кому-небудь’ [СФУМ 1993, с. 261]. Але, очевидно, лексема *посміхається* вживається тут у другому значенні – ‘те саме, що усміхатися’ [СУМ VII 1976, с. 347], бо негативної конотації фразеологізм не містить: «Здоров’я нікроу. У коханні щастить. Восени збирався одружитися. Як то кажуть, **фортуна усміхалася з усією прихильністю**» (В. Нестайко); або «**Усмішкою дитячої фортуни** // було для нас потрапити в той дім» (Ліна Костенко). Ця ж фразема звучить і в Державному гімні України з ключовим для нашого народу компонентом *доля*, що замінює тут *фортуна*: «Ще не вмерла України і слава, і воля, // Ще нам, браття молодії, **усміхнеться доля**».

Синонімічні ФО знаходимо в польській мові (*fortuna uśmiecha się do «kogoś», uśmiech (losu, fortuny)*) та німецькій мові (*Fortuna lächelt і паралельна форма з лексемою das Glück – ihm lächelt, winkt das Glück*) [WSFJP], [Redewendungen 2013, s. 230], [Duden].

Цікаво, що спільний прецедентний текст не є запорукою ідентичних за формою фразем, а тим більше однакових за смисловим наповненням. Кожна мовна картина світу, запозичуючи, фільтрує та відсіює зайве, не властиве тій чи іншій мові. Так, «відомі латинські прислів’я “*Fortuna caeca est*” – “Доля сліпа”; “*Fortuna faveat fortibus*” – “Щастя сприяє відважним”; “*Fortuna fortes metuit, ignavos prernit*” – “Доля боїться хоробрих, пригноблює полохливих”» [САМ 1989, с. 208] тільки частково засвоїлися на власне українськомовному ґрунті.

Фортуна часто зображували сліпою або із зав’язаними очима [CDCM 1990, s. 155], [СУМ Х, 1979, с. 629], що наближує її образ до Феміди – дочки Урана й Геї, богині права й законного порядку. Феміда також зображували жінкою із зав’язаними очима (символ неупередженості), з рогами Амальтеї, проте, замість колеса чи кулі, з терезами або мечем у руках [САМ 1989, с. 204]. У вислові *сліпа Фортуна* відчутно простежується ак-

цент на випадковості, рандомності вибору. У цьому варіанті богиня не має «улюбленців», «пестунчиків», а робить свій вибір «наосліп», даруючи удачу чи нещастя.

Так, у польській та англійській мовах зустрічаємо фраземи *ślepa fortuna* [WSFJP] та *fortune is blind* [АУФС 2005, с. 355]. У німецькій мові сліпою виявляється удача, не фортуна – *das Glück ist blind* [Duden]. В аналізованих словниках української мови не знаходимо фразему *фортуна сліпа*, але її можна зустріти в текстах зі значенням ‘несподіваної випадкової удачі’: «*Hi, a доля така, фортуна сліпа*» (М. Старицький). Також знаходимо трансформовані варіанти фраземи: «*Якби фортуна не була сліпою, хіба б лежав той грек на дні Суною?*» (Л. Костенко).

Часто кілька характеристик Фортуни, які акумулюються в різних фразеологічних одиницях, зливаються в одну. Таке явище О. Важеніна називає фразеологічною контамінацією, під якою дослідниця розуміє «прийом структурно-семантичної трансформації, при якому відбувається об’єднання фразеологічних одиниць або їх частин, що призводить до їх семантичної та / або формальної зміни і появи нової одиниці – фразеологічного контамінанта. Фразеологічний контамінант характеризується новим значенням, новою образністю, внутрішньою формою, експресивністю і оцінною маркованістю» [Важеніна 2018, с. 170].

Наприклад, контамінант **послужила фортуна сліпа** складається з двох базових ФО: *фортуна (доля) послужила* та *фортуна сліпа*. У тексті: «*Хліба на ниві немає снопа, // Так послужила фортуна сліпа!*» (І. Манжура).

Або контамінант **сліпа Фортуна всміхнулася** складається з таких базових ФО: *фортуна сліпа та фортуна (доля) усміхається*. Наприклад, у тексті: «*Можє, сліпа Фортуна справді всміхнулась їй своїм дивним і таємничим усміхом?*» (Н. Довгопол). У той же час прослідковуємо тут ще один трансформційний прийом – поширення, при якому розширюється компонентний склад фразеологізму «шляхом інтегрування лексичної одиниці у його структуру» [Важеніна 2018, с. 123] – слово *справді*. При трансформційних змінах комбінується не тільки структура новоутвореної ФО, а й її значення – ‘випадково пощастило / непощастило комусь’.

Прийом субституції спостерігаємо в унікальній фраземі **вхопити фортуна за чуба** [Таїрова-Яковлева 2020], яку не фіксують фразеологічні словники, та яка, проте, досить активно і давно використовується в українському дискурсі.

Під субституцією О. Важеніна розуміє «прийом структурно-семантичної трансформації, при якому замінюється одна або кілька лексем-конституентів (субституент) ФО іншою лексемою (субституент) або іншими лексемами» [Важеніна 2018, с. 87]. Наприклад, у тексті: «*Намагайся фортуна схопити за чуприну і будеш таким...*» (К. Розумовський).

Тут можна простежити зв’язок фраземи з власне слов’янською ідіомою *спіймати жар-*

птицю – ‘стати везучим, досягти чогось значного’ [СФУМ 2003, с. 682].

Жар-птиця – ‘казковий птах із сліпуче виблискуючим золотавим, мов жар, пір’ям’ [СУМ II 1971, с. 511], що зовні нагадує славнозвісного фенікса. Проте жар-птиця має свої особливості. По-перше, це слов’янський образ. «Зображення пtiці, разом із Світовим деревом, тваринами, солярними знаками, чоловічою та жіночою постатями, бачимо на лезі бойової сокири з оленячого рогу (II тис. до н.е.), знайденої поблизу села Дударкова Київської області» [Войтович 2002, с. 172]. По-друге, якщо фенікс символізує безсмертя, вічне життя, то жар-птиця своїм внутрішнім значенням наближається до давньоримської Фортуни. У народній творчості Жар-Птиця – «символ щастя, чогось величного, ідеального; чарівне перо Жар-Птиці завжди приносить удачу, щасливу долю, кохання» [Жайворонко 2006, с. 217].

Зазначивши трансформаційних процесів поширення, фразеологізм може доповнюватися лексемами: *спіймати жар-птицю, спіймати перо жар-птиці, спіймати жар-птицю за хвіст (чуб)* і подібні. Оскільки жар-птиця – уособлення удачі, згодом виникає фразема *спіймати удачу (за хвіст / за чуб)*, а вже опісля лексема *удача* замінюється персоніфікованим варіантом *фортуни* – *спіймати фортуну (за хвіст / за чуб)*.

Цікаво, що англійську фразу *hit the jackpot* перекладають як *піймати удачу за хвіст* [Подольск, Зубрицький 2021, с. 123], тоді як антонімічна ідіома *to pull the devil by the tail* (бути в скрутному становищі) «може дезорієнтувати українського читача, який намагається опиратися при перекладі на її внутрішню форму. Цю фразу за аналогією можна трактувати відповідно українським висловлюванням “тримати Бога за бороду” або “зловити за хвіст жар-птицю”, або можна помилково витлумачити мало не в протилежному значенні (“бути господарем становища”, “бути щасливим”)» [Гулович, Бадан 2011, с. 28].

Ще одним ймовірним шляхом утворення нової ФО шляхом субституції може бути трансформація фраземи *вхотити (впіймати, спіймати, піямати, взяти) Бога (щастя) за бороду* (‘досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного’) [ФСУМ 1993, с. 165], де паралельний варіант *щастя* замінюється, знову ж таки, персоніфікованим його варіантом – *фортуною*.

У будь-якому разі, можемо спостерігати цікавий зворотній процес заміни лексеми, що розкриває загальнокультурну інформацію, на запозичений міфонім, що свідчить про добре засвоєний античний образ на власне українському мовному ґрунті.

Латинські вислови («*Fortuna faveat fortibus*» – «Щастя сприяє відважним»; «*Fortuna fortes metuit, ignavos premit*» – «Доля боїться хоробрих, пригноблює полохливих»), що так добре прижилися в англійській мові, не засвоїлися у формі фразем на власне українському мовному ґрунті. Наприклад, англійські *fortune favours fools* – ‘дурням щастя’ [АУФС 2005, с. 133] та *fortune favours the brave* – ‘а

successful person is often one who is willing to take risks’ (успішна людина часто та, яка готова ризикувати) [Oxford. dic. 2004, s. 115].

Проте латинські вислови, адаптувавшись до української мовної картини світу, відображаються в народних приказках та прислів’ях типу: *дурневі та ледачому завжди щастить; дурному щастя, а розумному напастя; дурень спить, а щастя в головах лежить* і под.

Вислів *fortune favours the brave* також по своєму проявляється в українській мовній картині світу. «*Щастя щастить дурневі, а розумному бог дав*», – говорить усна народна творчість. Тут людина – пасивний спостерігач в очікуванні на щасливу долю. Від неї мало що залежить, а якщо й залежить, то фортуна буде прихильна, за народними віруваннями, все одно до дурня.

У прислів’ї спостерігаємо також синкретизм міфології і християнства. Але це не типово «злиття» нової і старої релігії. Це, швидше, запозичення «чужого» міфологічного образу в уже християнізовану культуру, в якій Фортуна не сприймається як богиня долі, успіху, а виступає персоніфікованим образом щастя, а бог, єдиний для християнського народу, обдаровує людей за їх заслуги. Наприклад: *бог дав, а дідько взяв; бог дасть долю і в чистім полі* і т.д. Цікаву трансформацію англ. *fortune favours fools* можна простежити в українській назві збірки С. Жадана «Господь симпатизує аутсайдерам». В англійській культурі подібний синкретизм виявляється по-іншому: *God send fortune to fools* (Бог посилає фортуна дурням) [АУФС 2005, с. 133]. Тут міфологія і християнство діють разом, Бог посилає фортуна (удачу), знову таки ж, дурневі. Спостерігаючи подібні трансформації фразеологізмів, можна простежити тривалий шлях міфологеми крізь час, простір та вірування народів. Фраземи та паремії тут, наче «інформаційні згустки», транслюють культуру тисячоліть.

Нім. *jeder ist seines Glückes Schmied* (кожен сам створює свою удачу) [Duden] та англ. *architect of one's own fortune* (коваль свого щастя) [АУФС 2005, с. 35] мають український відповідник в усній народній творчості: «*Всякий свого щастя коваль*». Це підводить нас до розуміння щастя, удачі як заслуженої нагороди, що суголосно латинському *Fortuna faveat fortibus* та англійському *fortune favours the brave / the bold* (‘фортуна сприяє відважним’). Л. Якиминська, аналізує психологію працьовитого українця-хлібороба з його споконвічним, відчутно міфічним потягом до землі. «Родючі ґрунти, сприяливі кліматичні умови спричиняли пряму залежність гарного врожаю від власних зусиль: вчасного та правильного обробітку землі». Звідси дослідниця виводить залежність удачі від власної праці. «Основна мораль, що червоною ниткою проходить крізь фольклорну спадщину нашого народу: “хто не робить – той не їсть”». Л. Якиминська, вивчаючи фольклорні твори, доводить, що «категорія удачі традиційно розцінюється українським народом як залежна від дій людини: *дівка не без щастя, козак не без долі; хто*

дрімає, той щастя не має, смерть і щастя не буває без причини» [Якиминська 2009, с. 163].

Можливо, запозичена римська фортуна-щастя в українській мовній картині світу й діє випадково, наосліп, та заслужена удача однаково знайде свого господаря. «Тоді бог дасть, як сам заробиш», – нагадує народна мудрість.

Менш поширеними є фраземи *подарунок долі* (фортуни), *примха* (забаганка фортуни), *удар фортуни* (долі), *мінлива доля* (фортуна), які не вдалося відстежити в аналізованих словниках, проте знаходимо в текстах.

ФО *подарунок долі* (фортуни) зустрічається і в польській мові – (*dar, łaska*) *fortuny* – ‘nieoczekiwany majątek, bogactwo; nieoczekiwane szczęście’ (несподіване багатство; несподіване щастя) [WSFJP]. Фразама позначена очевидно позитивною конотацією. Наприклад, у тексті: «*Це – подарунок долі для того, хто запитує себе: „Хто я, звідки я, для чого я? І куди я йду?“*» (М. Дочинець).

Мінливість, неспостійність фортуни репрезентують фразеологічні одиниці *примха* (забаганка) *фортуни* та *мінлива доля* (фортуна).

Польсь. *kaprys fortuny* означає ‘szczęśliwe, przypadkowe zdarzenie, które zmienia czyjeś losy’ (щаслива, випадкова подія, яка змінює чийсь долю) [WSFJP]. Якщо в польській мові фразама використовується загалом в позитивній конотації, то в українській мові ФО не сприймається однозначно добре, швидше навпаки. СУМ подає таке визначення лексеми *примха* – ‘несподіване, нічим не обґрунтоване бажання як вияв чієїсь невірноваженості; каприз, забаганка’. Наприклад, у тексті: «*Пан Бжеський теж постраждав від примх фортуни в тому поході*» (З. Тулуб) [СУМ VII 1976, с. 684]. Ту ж переважно негативну конотацію спостерігаємо у фраземі *мінлива доля* (фортуна): «*Мінлива фортуна, але перемагає справедливість, // А наша боротьба за батьківщину // Є найсправедливішою боротьбою, // Тому тут переможемо ми неодмінно!..*» (О. Заворотній) або «*Усе залежить від фортуни, яка така ж мінлива, як і погода*» (В. Шкляр).

Знаходимо синонімічні до *мінлива доля* (фортуна) фраземи і в інших мовах, у кожній з яких ідіома виявляється по-особливому: англ. *fortune is changeable / variant* – ‘доля мінлива’ [АУФС 2005, с. 35]; польсь. *fortuna kołem się toczy* – ‘powodzenie w życiu jest zmienne’ (успіх у житті мінливий) [WSFJP]; нім. *das Glück ist launisch, wechselhaft* – ‘щастя примхливе, мінливе’ [Duden].

У фраземі *удар фортуни* (долі) різка негативна конотація простежується особливо прозоро, богиня удачі може бути не тільки мінливою, а й відверто та несподівано жорстокою. Наприклад, у тексті: «*Сумну повість про засудження сина, смерть батьків, а потім і самогубство Артура несподіє мені як жорстокий удар долі, що безжально знищив цілу родину*» (В. Васильченко) або «*Не сприймай це як черговий удар долі, сподівайся на краще, але будь готова до гіршого*» (С. Талан). Знаходимо синонімічну фразему також в ан-

глійській мові: *backblows of fortune* – удари долі [АУС 2011–2020].

Про давню традицію запозичення образу фортуни в українській культурі свідчать і записи про звичай на Купальські свята з-поміж дівчат вибирати найвродливішу і найдобрішу. Цю дівчину називали «*Купалочка-Фортуна*». «Дівчата прикрашали її квітами, зеленню, скроплювали водою і з магiчними примовками урочисто опускали у приготовлену хлопцями в лісі яму. Очі “Купалочці-Фортуни” зав’язували. У ямі саджали її на “трон”, біля якого розставлені численні вінки – і зів’ялі, і свіжі. При цьому співали:

...Вийди, вийди, **Фортуно**,

До нашого Лада – гай!

Подаруй віночки нам,

Подаруй віночки нам!

...**Купалочко-Фортуно**, ти є там, –

Подай сюди вінець щастя нам...

Одна з учасниць дійства підходила до ями й простягала руку. «*Купалочка-Фортуна* брала один вінок і подавала догори. Вона не бачила, який брала – свіжий чи зів’ялий. Коли свіжий – дівчина, якій подано вінок, скоро вийде заміж; коли ж зів’ялий, то «зів’ялим» і безнадійним буде рік дівчини» [Войтович 2002, с. 556].

Про віддаленість української фортуни від давньоримської богині свідчить і деонімізація лексеми *фортуна* у фразеологізмах української мови. «Антропоніми в структурі фразеологізмів не співвідносяться з конкретною особою, виступають денотатами багатьох осіб і набувають соціально-оцінної конотації» [Олійник 2021, с. 106]. У сучасній лінгвістичній науці беззаперечним є факт розширення семантичного поля деяких онімів, коли вони виходять за межі власне одиничних власних назв.

«Стискання» прецедентного тексту до однієї міфологеми, можливість «відкопати» міфологічне ядро, первісне значення лексеми, розширює не тільки ономастичні функції слова, а і його культурологічне, інформаційне наповнення. Лексема *фортуна*, входячи до складу фразеологізму, у результаті поєднує у собі ознаки оніма (співвіднесення з давньоримською богинею) і ознаки апелятива (синонім *долі, щастя / нещастя*).

Показово, що англійська мовна картина світу корелює більшою кількістю унікальних фразем із компонентом *фортуна*, які не прижилися / не утворилися / не є актуальними для мовної картини світу українців, адже виявлено, що «вербалізація концептів у різних соціумах відбувається вибірково» [Венжинович 2018, с. 133]. До того ж вплив латинської мови на англійську є значним. «У цілому, в англійському лексичному фонді запозичення становлять близько 70%, тоді як в українській мові лінгвісти нараховують близько 10% запозичених слів» [Скубашевська 2000, с. 5]. Наприклад: *Fortune’s fool* (іграшка долі), *fortune of war* (воєнна удача, несподіванка війни), *a small fortune* (велика сума грошей), *costing / cost a fortune* (вартувати, коштувати цілий статок), *make a fortune* (розбагатіти), *soldier of fortune* (солдат удачі, найманець), *marry*

a fortune (вдало вийти заміж) та ін. [АУФС 2005], [Oxford. dic. 2004], [Конкульовський 2010].

Висновки. Отже, фразеологізми античного походження мають складну багатопланову структуру, яка на різних часових зрізах у багатьох лінгвокультурах світу виявляється по-своєму. Образ, символ Фортуни запозичений українською культурою уже давно, а тому встиг добре засвоїтися на власне українському мовному ґрунті.

У багатьох фраземах спостерігаємо злиття давньоримської фортуни з одним із найпотужніших власне українських концептів. *Доля-фортуна* усміхається, служить, має своїх улюбленців та пестунчиків. Вона може бути щедрою і жостокою, заслуженою чи випадковою.

Численні трансформаційні процеси, виявлені при аналізі фразеологічних одиниць, свідчать про

широке вживання їх мовцями, про те, що фраземи «живуть», змінюються, еволюціонують, набувають нових конотацій, а, отже, активно розвиваються, як і сама мова.

Показово, що при дослідженні концепту ФОРТУНА вдалося вичленувати набагато більше фразеологічних одиниць з однойменним компонентом, аніж їх зафіксовано в проаналізованих українських фразеологічних словниках, що, знову ж таки, свідчить про поширення цих фразем у сучасному дискурсі.

Проведена нами наукова розвідка доводить, що запозичені фраземи, які походять зі спільного прецедентного тексту, в українській мовній картині світу набувають особливих національних рис, тим самим стаючи невід'ємною частиною українського лінгвокультурного простору.

Література

1. Архангельська А.М. Трансформації стійких висловів з компонентами-власними іменами в сучасному українському медійному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. Острого: Видавництво НаУОА, 2020. Вип. 9 (77). С. 87–94.
2. Важеніна О.Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2018. 309 с.
3. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 503 с.
4. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
5. Гулович М.М., Бадан А.А. Хибні друзі перекладачів англійської ідіоматики українською мовою. *IN STATU NASCENDI. Теоретичні та практичні проблеми перекладознавства*. 2011. Вип. 12. С. 25–30.
6. Дяченко М.В. Філософсько-естетичні мотиви у творчості Т. Шевченка. *Культура України: зб. наук. пр.* Харків, 2012. Вип. 36. С. 14–31.
7. Кобиленко Н.К. Метафора в міфологічному дискурсі. *Лінгвістика*. 2012. № 3(2). С. 18–24.
8. Левченко О. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. 360 с.
9. Марчук Л.М. Концепт «Доля» у мовній картині світу Галини Тарасюк. *Вісник ОНУ. Сер.: Філологія*. 2019. Т. 24, вип. 1(19). С. 66–72.
10. Олійник С.В. Семантика фразеологічних одиниць із власною назвою в англійській та українській мовах. *Південний архів*. 2021. № 86. С. 102–109.
11. Подоляк У.С., Зубрицький Р.Я. Вплив англійської лексики на формування молодіжного сленгу. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 19. Т. 2. С. 120–124.
12. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 214–224.
13. Розвод Е. Методи дослідження лінгвокультурних концептів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4 (305). С. 90–95.
14. Сагірова О.М. Конотації особових імен у фразеологізмах античного походження. *Восточноукраїнський лінгвістический сборник: сб. научн. тр.* 2012. Вип. 14. С. 17–26.
15. Скубашевська О.С. Лексика і фразеологія античного походження в англійській та українській мовах: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2000. 20 с.
16. Таїрова-Яковлева Т. «Вхопити фортуна за чуба». Українці в імперському Петербурзі. *День*. 2020. № 108–109.
17. Якиминська Л. Сміслові навантаження категорії «удача» (на матеріалах Степового Побужжя). *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 28. С. 162–169.

Джерела

1. АУС – Англійсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL: <https://e2u.org.ua> (дата звернення: 18.07.2022).
2. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. 2-е вид., випр. Київ: Товариство «Знання», 2005. 1056 с.
3. ЕССКУ – Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

5. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Вид. 2–е, перер., допов. Київ: Вища школа, 1975. 335 с.
6. Конкульовський В. Money spent on the brain is never spent in vain: Словник фразеологізмів. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка, 2010. 50 с.
7. САМ – Словник античної міфології / Уклад. І.Я. Козовик, О.Д. Пономарів. 2–е вид. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.
8. СУМ – Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
9. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с.
10. CDCM – A Concise Dictionary of Classical Mythology / Pierre Grimal, Stephen Kershaw, Stephen Kershaw, A.R. Maxwell-Hyslop. Blackwell Pub, 1990. 466 s.
11. Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache»: in 6 Bd. / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Bearb.: Rudolf Köster; Wolfgang Müller. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut. Bd. 2. Cl. F. 1976. 929 s.
12. Duden. Wörterbuch. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (дата звернення: 18.07.2022).
13. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Duden Band 11 / Redaktionelle Bearbeitung Dr. Werner Scholze-Stubenrecht; Angelika Haller-Wolf Herstellung Monika Schoch. Berlin: Dudenverlag. 2013. 929 s.
14. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.pwn.pl> (дата звернення: 18.07.2022).
15. The Oxford Dictionary of Idioms. 2nd ed., revised / Edited by Judith Siefring. New York: Oxford University Press, Incorporated Oct. 2004. 352 s.
16. WSFJP – Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. URL: <https://frazologia.pl> (дата звернення: 18.07.2022).

References

1. Arkhanhelska A.M. (2020) Transformatsii stiikykh vysloviv z komponentamy-vlasnymy imenamy v suchasnomu ukrainskomu mediinomu dyskursi [Transformations of stable expressions with components-proper names in modern Ukrainian media discourse]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Seriya «Filolohiia»*. Ostroh: Vydavnytstvo NaUOA. Vyp. 9 (77). S. 87–94 [in Ukrainian].
2. Vazhenina O.H. (2018) Avtorska transformatsiia zahalnonarodnykh frazeolohizmiv u khymernii prozi Yevhena Hutsala [The author's transformation of national phraseological units in Yevhen Hutsal's whimsical prose]: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Vinnytsia. 309 s. [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects]: dys. ... d-ra filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
4. Voitovych V. (2002) Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. 664 s. [in Ukrainian].
5. Hulovych M.M., Badan A.A. (2011) Khybni druzi perekkladachiv anhlo-movnoi idiomatyky ukrainskoiu movoiu [False friends of translators of English idiomatics into Ukrainian]. *IN STATU NASCENDI. Teoretychni ta praktychni problemy perekladnavstva*. Vyp. 12. S. 25–30 [in Ukrainian].
6. Diachenko M.V. (2012) Filosofsko-estetychni motyvy u tvorchosti T. Shevchenka [Philosophical and aesthetic motives in the work of T. Shevchenko]. *Kultura Ukrainy: zb. nauk. pr.* Kharkiv. Vyp. 36. C. 14–31 [in Ukrainian].
7. Kobylenko N.K. (2012) Metafora v mifolohichnomu dyskursi. [Metaphor in mythological discourse]. *Linhvistyka*. № 3(2). S. 18–24 [in Ukrainian].
8. Levchenko O. (2004) Frazeolohichna symvolika: Linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbols: Linguistic Culturological Aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU. 360 s. [in Ukrainian].
9. Marchuk L.M. (2019) Kontsept «Dolia» u movnii kartyni svitu Halyny Tarasiuk [The concept of “Fate” in the language world model by Halyna Tarasyuk]. *Visnyk ONU. Ser.: Filolohiia*. T. 24. Vyp. 1(19). C. 66–72 [in Ukrainian].
10. Oliinyk S.V. (2021) Semantyka frazeolohichnykh odynts iz vlasnoiu nazvoiu v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Semantics of phraseological units with proper names in English and Ukrainian languages]. *Pivdennyi arkhiv*. № 86. S. 102–109 [in Ukrainian].
11. Podoliak U.S., Zubrytskyi R.Ya. (2021) Vplyv anhliiskoi leksyky na formuvannya molodizhnoho slenhu [The influence of English vocabulary on the formation of youth slang]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 19. T. 2. S. 120–124 [in Ukrainian].
12. Poliuzhyn M. (2015) Poniattia, kontsept ta yoho struktura [Notion, concept and its structure]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. № 4. S. 214–224 [in Ukrainian].
13. Rozvod E. (2015) Metody doslidzhennia linhvokulturnykh kontseptiv [Research methods of linguistic and cultural concepts]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 4 (305). S. 90–95 [in Ukrainian].

14. Sahirova O.M. (2012) Konotatsii osobovykh imen u frazeolohizmakh antychnoho pokhodzhennia [Connotations of personal names in phraseology of ancient origin]. *Vostochnoukraynskyi lnhvystycheskyi sbornyk*: sb. nauchn. tr. Vyp. 14. S. 17–26 [in Ukrainian].
15. Skubashevskya O.S. (2000) Leksyka i frazeolohiia antychnoho pokhodzhennia v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Vocabulary and phraseology of ancient origin in English and Ukrainian languages]: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.17. Donetsk. 20 s. [in Ukrainian].
16. Tairova-Yakovleva T. (2020) «Vkhopyty fortunu za chuba». Ukraintsi v imperskomu Peterburzi [“To grab fortune by the forehead.” Ukrainians in Imperial Petersburg]. *Den*. S.108–109 [in Ukrainian].
17. Yakymynska L. (2009) Smyslove navantazhennia katehorii «udacha» [Semantic load of the “luck” category] (na materialakh Stepovoho Pobuzhzhia). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 28. S. 162–169 [in Ukrainian].

Source

1. AUS – Anhliisko-ukrainski slovnyky (2011–2020) [English-Ukrainian dictionaries] / upor. A. Rysin, V. Starko ta in. URL: <https://e2u.org.ua> [in English, in Ukrainian].
2. AUFS – Anhlo-ukrainskyi frazeolohichni slovnyk (2005) [English-Ukrainian phraseological dictionary] / Uklad. K.T. Barantsev. 2-e vyd., vypr. Kyiv: Tovarystvo «Znannia». 1056 s. [in English, in Ukrainian].
3. ESSKU – Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy (2015) [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine] / za zah. red. V.P. Kotsura, O.I. Potapenko, V.V. Kuibidy. 5-e vyd. Korsun-Shevchenkivskyyi: FOP Havryshenko V.M. 912 s. [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
5. Koval A.P., Koptilov V.V. (1975) Krylati vyslovy v ukrainskii literaturnii movi [Phrases in the Ukrainian literary language]. Vyd. 2-e, perer., dopov. Kyiv: Vyshcha shkola. 335 s. [in Ukrainian].
6. Konkulovskyyi V. (2010) Money spent on the brain is never spent in vain: Slovnyk frazeolohizmiv. Ternopil: Ternopilskyyi natsionalnyi pedahohichniy un-t im. V. Hnatiuka. 50 s. [in English, in Ukrainian].
7. SAM – Slovnyk antychnoi mifolohii (1989) [Dictionary of ancient mythology] / Uklad. I.Ya. Kozovyk, O.D. Ponomariv. 2-e vyd. Kyiv: Naukova dumka. 240 s. [in Ukrainian].
8. SUM – Slovnyk ukrainskoi movy: V 11 t. (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. SFUM – Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of Phrases of the Ukrainian language] / Uklad. V.M. Bilonozhenko, I.S. Hnatiuk, V.V. Diatchuk, N.M. Nerovnia, T.O. Fedorenko. Kyiv: Naukova dumka. 788 s. [in Ukrainian].
10. CDCM – A Concise Dictionary of Classical Mythology (1990) / Pierre Grimal, Stephen Kershaw, Stephen Kershaw, A.R. Maxwell-Hyslop. Blackwell Pub. 466 s. [in English].
11. Duden (1976) «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache»: in 6 Bd. / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Bearb.: Rudolf Köster; Wolfgang Müller. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut. Bd. 2. Cl. F. 929 s. [in German].
12. Duden. Wörterbuch. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> [in German].
13. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Duden Band 11 (2013) / Redaktionelle Bearbeitung Dr. Werner Scholze-Stubenrecht; Angelika Haller-Wolf Herstellung Monika Schoch. Berlin: Dudenverlag. 929 s. [in German].
14. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.pwn.pl> [in Polish].
15. The Oxford Dictionary of Idioms. 2nd ed., revised (2004) / Edited by Judith Siefring. New York: Oxford University Press, Incorporated Oct. 352 s. [in English].
16. WSFJP – Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. URL: <https://frazeologia.pl> [in Polish].

PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT *FORTUNA* IN THE UKRAINIAN WORLD MODEL (on the material of phraseological units of ancient origin)

Abstract. The mythology of Ancient Greece and Rome has become an inexhaustible source of images, concepts, deep meanings that have found their reflection in many world models and are manifested in a special way in each of them.

The article attempts to identify national features in borrowed phraseological units. Scientific research is devoted to the implementation of the concept *FORTUNA* in the Ukrainian language world model. The object of the analysis are phraseological units selected from dictionaries, reference books and texts of several languages.

The mythologem *Fortuna* and the peculiarities of its implementation have been analysed. *Fortuna* is the Roman goddess of happiness, fate, well-being, success, identified with the Greek goddess *Tyche*. The image of the ancient goddess was extremely widespread and diverse. Its popularity in the world cultural heritage is evidenced by a particularly extensive system of phraseological units. In order to reveal the national specificity, the researched phrasemes have been compared with synonymous ones in the Polish, English and German languages. Analysis of definitional meanings, etymological analysis, conceptual analysis, cultural commentary, etc. have also been carried out.

In the Ukrainian world model *fortuna* (*fortune*) often merges with fate. We assume that such an identification took place on the actual Ukrainian linguistic basis.

New phraseological units with the component *fortuna*, which had been formed by structural-semantic transformation, have been revealed. With such changes, not only the structure of the newly formed phraseological unit is combined, but also its meaning. We trace the connection of the newly formed phraseme with the idioms to catch a Firebird and to catch God by his beard (to grasp fortune by the forelock). We observe an interesting reverse process of replacing a lexeme, which reveals general cultural information, with a borrowed mythonym, that indicates a well-learned ancient image on the actual Ukrainian linguistic basis.

The remoteness of Ukrainian *fortuna* from the ancient Roman goddess is also evidenced by the deonimization of the lexeme *fortuna* in the phraseology of the Ukrainian language, as well as the mention of *Kupalochka-Fortuna* in ancient Kupala songs.

Collected and analyzed material gives grounds to state that phraseological units of antique origin have gained ethnonational features and have been adapted to current linguistic outlook of the Ukrainians.

Keywords: language world model, linguo-cultural studies, concept FORTUNA, myth, mythology, phraseological unit.

© Луканинець Р., 2022 р.

Рената Луканинець – магістр філології, асистент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; renata.lukanynets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9286-2702>

Renata Lukanynets – Master of Philology, Assistant of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; renata.lukanynets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9286-2702>